Т. С. Ожелевська,

к. е. н., доцент, Київський національний торговельно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-8985-5149

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.8.98

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ЕКОНОМІЧНА РЕАЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНА ПАСТКА

T. Ozhelevskaya,

PhD in Economics, Associate Professor, Kyiv National University of Trade and Economics

ECONOMICS AND ECONOMIC REALITY OF UKRAINE: INSTITUTIONAL TRAP

У статті постулюється, що українська економіка не може стати процвітаючою без розвитку відповідної економічної теорії (ЕТ). У той час, як уряди та бізнес інших країн вже успішно використовують доробки гетеродоксальної ЕТ та визнають її прикладну цінність, відзначаючи їх представників Нобелівською премією, в Україні науковці лише обмежуються констатацією певних парадигмальних зрушень в економічній теорії ХХІ ст.

Автор називає сучасну українську ЕТ "мертвою", оскільки вона базується на неокласичній економічній теорії, а відповідно на хибній методології — моделях людини "homo economicus" та загальній рівновазі, які абсолютно відірвані від реальної економіки.

Дається авторське визначення гетеродоксальної ЕТ, як сукупності наукових шкіл ЕТ, що застосовують методологію, яка є протилежною ортодоксальній, тобто є несумісною з принципами оптимізації та моделлю раціональної поведінки індивіда, і особливістю якої є міждисциплінарність та доведений прикладний характер.

На відміну від світових тенденцій швидкого розвитку гетеродоксальної ЕТ, українська наукова спільнота блокує її розвиток, впровадження у навчальний процес, а це в свою чергу створює умови для вульгаризації її ідей науковцями, які не вивчали її основ у вищій школі. Таким чином, українська ЕТ та економіка України потрапили в інституційну пастку, яка блокує їх розвиток.

Автор погоджується, що гетеродоксальна ЕТ ще немає чіткої структури та методологічної бази, тому поки що вона не може стати мейнстримом ЕТ. Але вона також не може входити до складу ортодоксальної ЕТ, яка сьогодні залишається мейнстримом, оскільки спирається на протилежні до мейнстриму методологічні засади.

Наголошується, що сучасна ЕТ повинна бути плюралістичною, де ортодоксальна та гетеродоксальна економічні теорії повинні стати як "різні боки однієї медалі", тобто мати однаковий рівень значущості та можливості для розвитку як на теренах наукових дискурсів, так і у викладанні дисциплін ЕТ у вищій школі.

Автор закликає жити українську ЕТ не тільки "мертвою водою" неокласичного мейнстриму, але й "живою водою" гетеродоксу, а для популяризації та захисту гетеродоксальної ЕТ в Україні пропонує її захисників об'єднуватися в наукові та науково-дослідні спільноти.

This article postulates that the Ukrainian economy cannot become prosperous without a corresponding prosperous economics implementation, because just the scientists are those who provide government recommendations on the economic policy trajectory. While governments and businesses of other countries are already successfully using the heterodox economics achievements and recognize its applied value, awarding their representatives the Nobel Prize, in Ukraine the ones only do similar statement within scientific discourses about the existence of this economics direction.

The author calls modern Ukrainian economics "dead" because it is based on neoclassical economics, departing from a false methodological model of human as "homo economicus", and therefore detached from the real economy of Ukraine thus unable to provide useful recommendations for its development.

The article defines heterodox economics as a direction of economics development based on a methodology opposite to the orthodox, i.e incompatible with the optimization principles and the individual rational behavior model. At the same time, substantiated is the economics status in those areas of heterodox economics that are interdisciplinary and use methods and theoretical achievements of sociology, psychology and other disciplines. It is emphasized that different disciplines use mathematical calculations, but they are not related to physical and mathematical sciences.

In contrast to the world trends of heterodox economics rapid development, the Ukrainian scientific community blocks its development and introduction into the educational process that in turn creates conditions for its ideas vulgarization by young scientists who did not study it in high school. Thus, Ukrainian economics and the economy of Ukraine have fallen into an institutional trap that blocks their development. It is manifested, first, in the orthodox economics subjects total reduction (and sometimes even exclusion from) in the higher education institutions curricula

and heterodox economics applied disciplines are absent even as optional components. This is due to the recognition by Ukrainian society of the Ukrainian mainstream economics isolation from the real economy. Secondly, due to the long teaching of Marxist-Leninist political economy and neoclassical economics, which had no applied character, the society formed a stable negative attitude to any economics research direction that threatens in the future with the population's total economic illiteracy and in turn, may affect the socio-economic development of Ukraine. Third, the misunderstanding by Ukrainian scholars (even very respectable and "titled" ones) of the heterodox economics keystone foundations leads to the appearance in most publications of "school" errors in the institutionalism categorical apparatus use. Fourth, blocking the heterodox economics development slows down and directs the socio-economic and political development of Ukraine to the wrong trajectory, because namely the increase in knowledge provides the opportunities identification.

The author agrees that heterodox economics still does not have a clear and structured methodological basis, so it cannot yet become a mainstream economics. But it also cannot make part to the orthodox economics, which today remains a mainstream as it is based on methodological principles opposite to the mainstream. The rational human behavior assumption from the neoclassicists cannot be combined with the irrational model of heterodoxes. The article emphasizes that modern economics should be pluralistic, while orthodox and heterodox economics should be "different sides of the same coin", i.e. have the same level of significance and opportunities for development in scientific discourses and in teaching economics at higher educational institutional.

The author calls to feed Ukrainian economics not only with the "dead water" of the neoclassical mainstream, but also with the "living water" of the heterodox, popularizing and defending heterodox economics among the Ukrainian research community.

Ключові слова: гетеродоксальна економічна теорія, мейнстрім економічної теорії, плюралізм, інституціональна економічна теорія, ірраціональна поведінка, вища освіта.

Keywords: heterodox economics, mainstream economics, pluralism, institutional economics, irrational behavior, higher education.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна неокласична економічна теорія (ЕТ) — теорія, яка базується на вкрай нереальних припущеннях — загальній економічній рівновазі та моделі людини "homo economicus", яка має стабільні смаки та уподобання, працює в умовах повної інформації, може без комп'ютера та калькулятора здійснити складні математичні розрахунки оптимізаційного характеру і прийняти єдине з усіх альтернатив правильне рішення, яке максимізуватиме її корисність. Зрозуміло, що такі припущення настільки далекі від економічної реальності, що дослідження за цією методологією приречені на хибні результати та прогнози. Тому не дивно, що ортодоксальна ЕТ не змогла ні пояснити, ні передбачити ті світові економічні катаклізми, які відбувалися в кінці ХХ — на початку ХХІ ст., тим самим довівши свою прикладну неспроможність.

Криза мейнстріму ЕТ, яка була визнана західними науковцями ще в 70—80 рр. ХХ ст. [1, с. 159], змусила звернути увагу світової наукової спільноти на дослідження представників гетеродоксальної ЕТ, які раніше не сприймалися як наукові доробки і підлягали жорсткій критиці ортодоксів. Прикладний характер досліджень альтернативних напрямів ЕТ був не тільки визнаний, але й їх представники майже щороку відзначалися Нобелівською премією з економіки. Саме представникам гетеродоксальної ЕТ вдалося обґрунтовано пояснити причини світової економічної кризи 2007—2009 років [2].

Але при цьому, як це не парадоксально, мейнстрім ЕТ до цього часу не змінився [3, с. 1; 4]. І якщо на теренах світових наукових дискурсів відбуваються палкі обговорення переваг та недоліків гетеродоксальної ЕТ і захисники ортодоксії відчайдушно намагаються відстояти свої провідні позиції у розвитку ЕТ, то українські вчені лише констатують наявність у світі "парадигмаль-

них зрушень у економічній теорії ХХІ ст." [5]. При цьому у закладах вищої освіти (ЗВО) як в Україні, так і в світі продовжують викладати дисципліни ортодоксального напрямку ЕТ. Але у провідних ЗВО світу паралельно викладають і поведінкову, інституціональну та інші напрями гетеродоксальної ЕТ (наприклад, у Гарвардському університеті). Важливе значення, яке їй надають наукові спільноти різних країн світу, демонструється наявністю різноманітних освітніх програм з гетеродоксальної ЕТ бакалаврського, магістерського та PhD рівнів вищої освіти [6], які надають багато ЗВО різних країн світу, серед яких США, Велика Британія, Німеччина, Італія, Іспанія, Бразилія, Австралія, Франція, Канада, Росія і багато інших. У світі успішно розвивають та захищають різні напрями гетеродоксальної ЕТ різноманітні асоціації, товариства, науково-дослідні центри та інші інститути [6]. Але ніде з них Україна не представлена.

В Україні ж в освітньо-професійних програмах для економічних спеціальностей обов'язковими компонентами є дисципліни ортодоксальної ЕТ (мікроекономіка та макроекономіка), а про гетеродоксальну ЕТ не згадується навіть у вибіркових компонентах. Прикладом можуть слугувати освітньо-професійні програми першого (бакалаврського) рівня "Економіка підприємства" провідних ЗВО України — Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де, до речі, чи не щороку на міжнародних науково-практичних конференціях обговорюються парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст., Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Київського національного торговельно-економічного університету тощо.

Опитування дослідниками економістів-практиків, які досягли значних кар'єрних верхівок, довело, що випускники університетів, які вивчали неокласичну ЕТ, не

Таблиця 1. Критика мейнстриму ЕТ

Автор	Зміст критики
В. Леонтьєв	Кожна сторінка професійних економічних журналів заповнена цілком довільними припущеннями, які ведуть до чітко сформульованих, але нерелевантних теоретичних висновків
М. Фридман	ЕТ більше не вирішує реальні економічні проблеми
Р. Коуз	«Існуюча економіка є теоретичною системою повітря і яке мало що стосується того, що відбувається в реальному світі»
Т. Лоусон	Формулювання в сучасній економічній теорії, в основному, «нереальні, і тому здатні надати мало або зовсім не пояснити уявлення чи розуміння світу, в якому ми живемо. У формулюваннях сучасних економістів люди регулярно наділяються досконалим передбаченням, раціональними очікуваннями, всезнанням, дивовижною силою обчислення або «раціональністю», робляться однорідними, розміщуються в сценаріях, коли існують лише два товари тощо, і т. д.»
Д. Олах	Багато теорій мейнстриму «у багатьох випадках не більше, ніж просто математичні вправи»
Ю. Уманців	«ЕТ як «чиста» наука перетворилася на одну зі складових математики»; «Розвиток економічної теорії у ХХІ ст. відображає глибинні зрушення в її предметно-методологічній матриці та значною мірою детермінує нездатність пояснити реальні явища економічного життя»
А. Хайс	«Інтерпретаційна перевага мейнстріму настільки велика, що навіть основні парадигми, які не застосовують формально-математичний, дедуктивний підхід (наприклад, традиція <i>Ordnungsökonomik</i> та «австрійська школа»), піддаються дискримінації. Це призводить не лише до втрати легітимності економікс, а й її академічної свободи і здатності до критичного осмислення – саме тих ресурсів, які визначають прогресивний характер дисципліни»
Дж. Райт	Виділення трьох основних проблем мейнстриму економікс: «[а] значні гендерні дисбаланси в економікс обмежують діапазон і силу критичного зворотного зв'язку та блокують прийняття жіночих інтересів у цій дисципліні; [б] економікс є надмірно ієрархічною...; [с] економісти утворюють групу, яка вважає себе вищою за інших соціологів і має звичку не слухати сторонніх»
Е. Матушкова	У методології ортодоксальної економікс все більше зростає рівень «формалізації та математизації економічної науки, втрачаючи тим самим взаємозв'язок між формальними розрахунками та діями людей як окремих економічних суб'єктів»

Джерело: складено автором на основі [8, с. 4; 9, с. 26; 10, с. 105; 11, с. 23; 12, с. 1—2; 139; 13, с. 56; 60; 14, с. 276].

змогли застосувати ці знання для розв'язання конкретних практичних ситуацій в умовах реальної економіки [7, с. 20—21]. Постає питання: як може розвиватися економіка України, якщо фахівці з економіки отримують компетентності на основі вивчення дисциплін, що не дають навичок прийняття економічних рішень у реальних умовах?

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Відірваність ортодоксальної ЕТ від економічної дійсності, її формалізованість та математизованість піднімали у свої публікаціях багато науковців (табл. 1).

Особливо нищівної критики ортодоксальна ЕТ зазнала після глобальної фінансової кризи 2008 року [15]. Дуже емоційно висловився з цього приводу лауреат Нобелівської премії з економіки 2018 р. Пол Макл Ромер: «Біда не стільки в тому, що макроекономісти говорять речі, які не узгоджуються з фактами. Справжня біда полягає в тому, що іншим економістам байдуже, що макроекономістам не цікаві факти. Байдужа терпимість до очевидної помилки є ще більш роз'їдаючою для науки, ніж прихильність до відстоювання помилок. Сумно визнавати, що економісти, які зробили такий важливий науковий внесок на ранніх стадіях своєї кар'єри, йшли по траєкторії, яка віддаляла їх від науки» [16, с. 22].

Перші публікації з досліджень гетеродоксальної ЕТ з'явилися ще у 1930-і роки [4, с. 1]. Недосконалість неокласичної теорії, яка не змогла попередити та пояснити потужну кризу у 1929—1933 рр., призвела до зарод-

ження альтернативного напрямку розвитку економічної думки — інституціоналізму. «Уявлення про те, що єдине прагнення індивідів полягає у максимізації користності, є неадекватним або помилковим. Інституціоналізм не розглядає індивідів як певну даність. На індивідів впливає інституційна і культурна ситуація, в якій вони знаходяться. Таким чином, індивіди не просто (навмисно чи ненавмисно) створюють інститути. За допомогою "зворотнього низхідного причинно-наслідкового зв'язку" інститути фундаментально впливають на індивідів» [17, р. 318]. «З роками, зокрема з 1990-х, але ще більше з початку 2000-х років, термін "гетеродокс" стає все більш популярним для позначення групи економістів, які вважають себе приналежними до спільноти економістів, відмінної від домінуючої парадигми» [18, с. 6].

Розвиток гетеродоксальної ЕТ проходив під потужним супротивом захисників ортодоксальної ЕТ. Це пояснює її недосконалий структуризацію та методологічну базу. До цього часу науковці не дійшли однозначної думки, які наукові школи треба відносити до гетеродоксальної ЕТ. Якщо Дж.Б. Девіс до неї відносить теорію ігор, теорію нелінійної складності, нейроекономіку, експериментальну, поведінкову та еволюційну економіку [19, с. 1—2], то І. Квангравен та К. Алвес відносять поведінкову економіку до плюралістичного напрямку мейнстриму неокласичної ЕТ [4, с. 7]. Дж. Те-Хі та З. Тодорова вважають, що гетеродоксальна ЕТ бере свій початок з класичної політичної економії та її попередниками вважає К. Маркса, Т. Веблена та Дж.М. Кейнса [20, с. 32]. Файн залишає у гетеродоксальному напрямі економічній теорії лише класичну політичну економію [15, с. 144]. А. Хайс вважає, що мейнстрим ЕТ включає «інформаційну економіку, теорію економічної складності, поведінкову та еволюційну економіку, проте вона виключає гетеродоксальні парадигми, такі як посткейнсіанство, неорікардіанство чи марксизм на основі евристичних відмінностей» [11, с. 22—23].

Українські вчені-економісти дуже легко ввели в свій науковий лексикон категоріальний апарат світового трендового наукового напрямку розвитку ЕТ — інституціоналізму, не переймаючись щодо змісту цих категорій, а особливо іншої методології дослідження. В результаті досить поважні вчені-академіки головними методологами інституціоналізму поряд з Т. Вебленом називають російських та українських вчених [21, с. 74], які, на наш погляд, нічого революційного і просто значного у методології інституціоналізму не внесли. Тому не озайомившись з альтернативною методологією саме інституціоналізму, не з'ясувавши ставлення інституціоналістів до моделі людини "homo economicus", вони безапеляційно констатують: «Методологічний аспект інституціонального аналізу ґрунтується на основі поняття "методологія", яке інтерпретується як система принципів, способів організації побудови теоретичних і практичних засад, а також сутності підприємницької діяльності» [21, с. 75]. Використовуючи, на їх думку, інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки України, автори навіть не згадують, неоціненну, на нашу думку, концепцію опортуністичної поведінки, на якій акцентував увагу представник інституціоналізму, лауреат Нобелівської премії О. Вільямсон. Під цим поняттям він розумів "...досягнення своїх інтересів, в тому числі обманним шляхом, включаючи сюди такі явні форми обману, як брехня, злодійство, шахрайство, але навряд чи обмежуючись ними..." [22, р. 47]. До економіки України, і для аграрного сектору зокрема, де панують агрохолдинги, така методологія є вкрай необхідною для

отримання результатів дослідження, які б відповідали дійсності. Інституціоналізація власності розглядається науковцями не з точки зору того, наскільки право власності захищено в Україні (а тут дійсно є серйозна інституційна проблема!), вони визначили "динаміку характеру інституціоналізації власності за зміною статусу за формою залучення засобів виробництва і предметів праці..." [21, с. 76]. В результаті науковцями проведений аналіз за старою методологією з використанням категоріального апарату інституціональної ЕТ.

На наш погляд, розглянутий аналіз окремо взятої статті досить поважних вчених яскраво демонструє істинність результатів дослідження представників поведінкової економіки, які наголошують на силі інерції, коли "люди до останнього чіпляються за статус-кво або опцію за замовчуванням" [23, с. 16], де звичайну ліню, тобто обмежену силу волі, яка властива практично кожній пересічній людині, можна розглядати як економічну категорію, яка впливає як на розвиток ЕТ, так відповідно і на соціально-економічний розвиток країни.

Недостатнє вивчення розбіжностей у методологіях дослідження ортодоксальної та гетеродоксальної ЕТ призводить до серйозних вад у наукових доробках і молодих українських вчених, які тільки починають свій дослідницький шлях. Наприклад, віднесення класичної теорії А. Сміта до однієї з "основних ідей економічної теорії в контексті поведінкових фінансів" [24, с. 230]. Зрозуміло, що поведінкова економіка в цілому, і поведінкові фінанси зокрема, доводять систематичність ірраціональної поведінки людини, а класична теорія А. Сміта використовує у своєму дослідженні методологічну модель людини "homo economicus", яка передбачає протилежне — раціональну поведінку індивіда. Поверхове ознайомлення Кваші О.В. з історією розвитку поведінкової ЕТ призводить до помилкового визначення автором теорії обмеженої раціональності С. Гербрейта, хоча загальновідомо, що автором цієї теорії є один із засновників гетеродоксальної ЕТ (і поведінкової економіки зокрема) — Герберт А. Саймон [24, с. 230]. При цьому Кваша О.В. не згадує роботи Д. Аріелі [25], який, на нашу думку, значно багатий як поведінкову економіку, так поведінкові фінанси.

Слід зазначити, що серед публікацій вкрай мало досліджень, які б критикували ортодоксальну ЕТ і робили спроби щодо визначення ролі гетеродоксальної ЕТ, її структури та методології. Серед таких публікацій можна виділити дослідження Ю. Уманців, в якому стверджується, що ЕТ "демонструє суперечливість концепцій і моделей й характеризується існуванням низки проблем в обґрунтуванні та прогнозуванні довгострокового тренду розвитку економіки" [13, с. 51], а "неолібералізм піддається критиці, а значної популярності набуває підхід до необхідності пошуку нової парадигми сучасної економічної теорії. У цьому сенсі очевидними стають доктринальні недоліки неокласичного розуміння індивідуалістичної методології" [13, с. 54].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є визначення небезпечних наслідків мейнстріму ЕТ для соціально-економічного розвитку України та обґрунтування необхідності розвитку гетеродоксальної ЕТ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На нашу думку, гетеродоксальна ЕТ — це сукупність наукових шкіл ЕТ, що застосовують методологію, яка є протилежною ортодоксальній, тобто є несумісною з принципами оптимізації та моделлю раціональної поведінки індивіда, і особливістю якої є міждисциплінарність та доведений прикладний характер.

Не можна погодитись з деякими прибічниками ортодоксальної ЕТ, які не вважають гетеродоксальні на-

прями розвитку ЕТ взагалі економічною наукою, оскільки вони несуть міждисциплінарний характер і використовують методологію та доробки соціології, психології та інших дисциплін. Різноманітні науки використовують математичні розрахунки, але їх не відносять до фізико-математичних. Оскільки предметом дослідження гетеродоксальної ЕТ є механізм прийняття саме економічних рішень, то ці дослідження відносяться саме до економічної науки.

Дж. Райт обґрунтовує відсутність реального плюралізму в ЕТ і виділяє такі головні причини, що гальмують розвиток плюралізму: значні гендерні дисбаланси в економічній теорії, які обмежують доступ до досліджень представниць жіночої статі; надмірна ієрархічність наукової спільноти, що створює збочені стимули та концентрацію влади, яка підриває можливості критичного підходу до теоретичних доробок стовпів ортодоксальної ЕТ; наявність внутрішньої групи економістів-однотумців, яка переконана у пріоритетному напрямі розвитку ортодоксальної ЕТ і часто не дослуховується до ідей та результатів дослідження "інакомислячих" [12, с. 1—2], тобто представників гетеродоксії.

Вважаємо гендерну причину Дж. Райта, яка гальмує розвиток плюралізму ЕТ, дискусійною. Хоча в Україні серед здобувачів наукового ступеня доктора наук ще поки що переважають чоловіки, але кількість жінок, які здобувають науковий ступінь доктора наук у 2020 році склав 50,6%, серед здобувачів наукового ступеня кандидата наук впевнено переважають жінки: на початку 2011 року періоду цей показник складав 53—57%, у 2016 році — 59,8%, а у 2020 році — 54,2% [26]. При цьому проблема відсутності плюралізму ЕТ набагато відчутніша, ніж у розвинених країнах світу.

До наведених Дж. Райтом причин, що гальмують розвиток плюралізму в економічній теорії, на нашу думку, слід додати, по-перше, психологічний чинник, який дуже влучно описаний в поведінковій ЕТ Р. Талером: "Економісти мають свій усталений погляд на те, як усе має відбуватися, і опираються змінам хоча б тому, що присвятили свої роки облаштуванню куточка в будинку економічних теорій" [27, с. 64]. Дійсно визнати хибність теорій, які науковець присвятив все своє життя, і починати наукові дослідження "з нуля", використовуючи іншу методологію, будь-якому академіку вкрай складно.

По-друге, Україна належить до пострадянських країн, де модель поведінки населення передбачала діяти тільки так, "як наказувала партія". Будь-яке "інакомисліє" знищувалося. Науковці, які сьогодні залучені до роботи вчених та спеціалізованих рад і визначають напрями розвитку економічної науки, мають менталітет "радянської" людини, яка не сприймає і боїться будь-яких радикальних наукових ідей та гетеродоксальну методологію дослідження. Вони також входять до складу редакційних колегій провідних українських журналів і деякі з них чинять потужний опір оприлюдненню результатів досліджень з ЕТ, які виконані за неортодоксальною методологією. В результаті закордонні наукові видання з радістю приймають рукописи українських вчених, які так важко оприлюднити на Батьківщині, де ці доробки мають набагато вищу прикладну цінність для формування концепції сталого розвитку та процвітання країни.

Не важко передбачити, яке майбутнє чекає Україну, якщо у владних структурах знаходяться фахівці, які вчили ортодоксальну (якщо взагалі не марксистсько-ленінську) ЕТ. Консультують їх академіки НАН України, які також формують свої концепції на основі методології та постулатів ортодоксальної ЕТ. Навіть, якщо до влади прийдуть нові, молоді, енергійні патріоти, які дійсно будуть мати мрію і бажання зробити Україну процвітаючою, в них не буде такої можливості, бо в університеті вони вивчали виключно ортодоксальну ЕТ

(а може і взагалі не вивчали, бо вона у деяких ЗВО стала вибірковою компонентою освітніх програм).

Не можна погодись з Дж. Ходжсоном та Д. Коландером, які стверджують, що сучасний світовий мейнстрим ЕТ радикально змінився [28, с. 11; 29, с. 930—931]. Незважаючи на нищівну критику ортодоксальної ЕТ, "гетеродокс", який довів своє важливе прикладне значення, досі не отримав провідного статусу. Про це свідчать відтворення ортодоксальної академічності ЕТ як у викладанні [14, с. 275], так і в науці, а також привласнення науковцями-ортодоксами цілої низки концепцій та доробок, які були розроблені представниками гетеродоксальної ЕТ, без будь-якого згадування про гетеродоксальне їх походження [4, с. 5]. Несприйняття шкіл гетеродоксальної ЕТ представниками мейнстриму як доробок економічної науки проявилось у неможливості оприлюднення своїх досліджень у провідних економічних журналах. Розвиток альтернативної ортодоксальної ЕТ відбувається за межами економіки — у провідних університетах світу, але на нееконімічних факультетах, а публікації — у найкращих журналах інших галузей (наприклад, політики, географії, соціології, філософії тощо) [4, с. 5—6], тобто економісти-гетеродокси певною мірою вилучені зі своєї галузі науки.

У той час як викладачі ЕТ інших ЗВО світу палко дискутують про дизайн, методологію та підходи до викладання гетеродоксальної ЕТ [30; 31], українські теоретики-економісти всіма силами підтримують на "апараті штучного дихання" мейнстрим неокласичної ЕТ, що заганяє ЕТ, а відповідно і соціально-економічний розвиток України в інституційну пастку. Вона проявляється за такими ознаками:

- 1) скорочення чи взагалі вилучення з навчальних планів (для нееконімічних спеціальностей) дисциплін мейнстриму — "Економічна теорія", "Макроекономіка", "Мікроекономіка" тощо, оскільки вони не довели суспільству свого прикладного характеру та значення для формування необхідних навичок і компетентностей майбутніх фахівців, які повинні вміти приймати економічні рішення в умовах невизначеності. При цьому не відбувається впровадження у навчальний процес прикладних і край важливих дисциплін гетеродоксальної ЕТ;

- 2) формування стійкого негативного ставлення української спільноти до будь-якого напряму дослідження ЕТ, що загрожує у майбутньому тотальною економічною неграмотністю населення країни, яке у свою чергу може призвести до політичних, економічних та соціальних катаклізмів в країні;

- 3) вульгаризація українськими науковцями досягнень гетеродоксальної ЕТ у наукових розробках, коли вони несвідомо і без глибокого розуміння використовують елементи її категоріального апарату, інструментів та методології у своїх дослідженнях, що призводить до розвитку економічної псевдонауки. Наприклад, відсутність знань з основ теорії інституціональних змін та ефекту "блокування" (path dependence) призвела українського науковця В.П. Онищенка до хибного твердження, що: "...на заваді будь-якого насилища стоїть конкуренція інститутів і, в кінцевому рахунку, в процесі еволюції перемагають найбільш конкурентні" [32, с. 130];

- 4) відсутність в Україні кадрового потенціалу з глибокими знаннями досягнень у галузі гетеродоксальної ЕТ для формування дієвої макрополітики, яка б змогла пом'якшити чи усунути економічні, фінансові, екологічні, соціальні та інші проблеми, створені некомпетентними представниками владних структур країни. Це гальмує соціально-економічний та політичний розвиток України, адже, як довели дослідження лауреатів Нобелівської премії з економіки 2019 року, одним з головних шляхів виходу будь-якої країни з бідності є не фінансова допомога заможних країн, на які Україна завжди покладає великі надії, а підвищення якості освіти.

Попри потужний опір мейнстриму, доробки гетеродоксальної ЕТ вже успішно використовуються представниками бізнесових кіл та урядами деяких країн світу для формування державної політики. Це в першу чергу стосується доробок у галузі поведінкової економіки та інституціоналізму. Неконтрольоване використання бізнесом цих доробок змушують споживачів робити нерациональний вибір, знижуючи свою корисність та свій добробут і збільшуючи прибутковість бізнесу. Для формування державної політики уряди США та Великої Британії і навіть Росії залучають у якості радників провідних науковців у галузі поведінкової та інституціональної економіки, що позитивно впливає на макроекономічну політику країн. При цьому якби керівництво Гарвардського університету ретельніше впроваджувало в життя доробки інституціональної економіки і враховувало б таку рису "інституційної людини", як її опортуністична поведінка, то воно б вжило інституційних заходів, коли відряджало Дж. Р. Хейя та А. Шлейфера за програмою впровадження ринкових реформ у російську економіку в середині 1990-х. І тоді не був би запланований імідж університету, і не прийшлося б йому виплачувати 26,5 млн доларів за шахрайські дії своїх працівників під час виконання ними службових обов'язків [33; 34].

Ми погоджуємося з тими критиками гетеродоксальної ЕТ, які вважають, що вона немає чіткої структури та методологічної бази. Але не можна погодитись і з тими науковцями, які її розвиток бачать як складову ортодоксальної ЕТ, наголошуючи на внутрішньому плюралізмі мейнстриму. Ортодоксальна та гетеродоксальна економічні теорії мають протилежні методологічні основи (раціональну та ірраціональну поведінку індивіда), що унеможливає їх бути структурними елементами однієї економічної теорії. Для того щоб утримати свій статус мейнстриму і не маючи аргументів спростовувати критику гетеродоксів, представники ортодоксальної ЕТ трансформують свою методологічну платформу дослідження, змінюючи, наприклад, модель раціональної поведінки індивіда на модель обмеженої раціональності, яка знову прив'язується до математичних моделей дослідження, в які ірраціональна поведінка реальної людини в умовах невизначеності не вписується. Сучасна ЕТ повинна бути плюралістичною, де ортодоксальна та гетеродоксальна економічні теорії повинні стати як "різні боки однієї медалі", тобто мати однаковий рівень значущості та можливості для розвитку як на теренах наукових дискурсів, так і у викладанні дисциплін ЕТ у вищій школі.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Проведене дослідження дозволяє зробити низку висновків.

1. Сучасну українську ЕТ можна назвати "мертвою", оскільки вона базується на неокласичній економічній теорії, а відповідно на хибній методології — моделях людини "homo economicus" та загальної рівноваги, які абсолютно відірвані від реальної економіки.

2. Гетеродоксальна ЕТ — це сукупність наукових шкіл ЕТ, що застосовують методологію, яка є протилежною ортодоксальній, тобто є несумісною з принципами оптимізації та моделлю раціональної поведінки індивіда, і особливістю якої є міждисциплінарність та доведений прикладний характер. Наразі гетеродоксальна ЕТ ще немає чіткої структури та методологічної бази.

3. Сучасна ЕТ повинна бути плюралістичною, де ортодоксальна та гетеродоксальна економічні теорії повинні стати як "різні боки однієї медалі", тобто мати однаковий рівень значущості та можливості для розвитку як на теренах наукових дискурсів, так і у викладанні дисциплін ЕТ у вищій школі.

4. Дискримінаційне становище гетеродоксальної ЕТ потребує захисту як у межах світової економічної думки, так і в Україні. Необхідно живити українську ЕТ не

тільки "мертвою водою" неокласичного мейнстріму, але й "живою водою" гетеродоксу, а для популяризації та захисту гетеродоксальної ЕТ в Україні необхідно її захисникам об'єднуватися в наукові та науково-дослідні спільноти, створювати тематичні журнали тощо.

5. Для виведення ЕТ, а відповідно і економіки України, з інституційної пастки необхідно у освітні програми вищої школи ввести обов'язкові блоки дисциплін ортодоксальної та гетеродоксальної ЕТ, де у блоці студент мав би можливість обирати хоча б по одній з них.

Оскільки гетеродоксальна ЕТ ще недостатньо чітко структурована та має вади методології, ці проблеми потребують подальшого дослідження.

Своє дослідження хочеться закінчити тезою лауреата Нобелівської премії з економіки 2018 р. П. Ромера щодо захисту непопулярної, але вкрай важливої, прикладної гетеродоксальної ЕТ: "Якщо мені доведеться обирати між зрадою науки та зрадою другу, я сподіваюся, у мене достатньо сміливості зрадити свого друга" [16, с. 22].

Література:

1. Родіонова А. Напрями розвитку економічної теорії на початку ХХІ ст. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2014. №2. С. 159—170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_2_18
2. Stiglitz J.E. Freefall: America, free markets, and the sinking of the world economy. New York: W.W. Norton & Co. 2010. 361 p.
3. Stilwell F. Heterodox economics or political economy? World Economics Association Newsletter. 2016. Vol. 6 (1). P. 2—6. URL: <https://www.world-economics-association.org/newsletter/articles/heterodox-economics-or-pe/>
4. Kvangraven I. & Alves C. Heterodox economics as a positive project: revisiting the debate. ESRC GPID Research Network. 2019. Vol. 19. 26 p. URL: <https://www.gpid-network.org/wp-content/uploads/2019/07/GPID-WP-19.pdf>
5. Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. 758 с. URL: [http://econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/science/conferences/2017/paradigm/Materiali%202017%20pdf%-20\(1\).pdf](http://econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/science/conferences/2017/paradigm/Materiali%202017%20pdf%-20(1).pdf)
6. Heterodox Economics Directory. URL: <http://heterodoxnews.com/hed/study-programs.html> (дата звернення: 24.07.2021).
7. Akerlof A. G. & Shiller R. J. Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy and Why It Matters for Global Capitalism. Princeton University Press. 2009. 230 p. URL: <http://www.library.fu.ru/files/Shiller.pdf>
8. Coase R.H. Interview with Ronald Coase. Newsletter of the International Society for New Institutional Economics. 1999. Vol. 2 (1). Spring. P. 3—10. URL: <https://www.sioe.org/sites/default/files/NL2.pdf>
9. Lawson T. What is wrong with modern economics, and why does it stay wrong? Journal of Australian Political Economy. 2017. Vol. 80. P. 26—42. URL: http://docs.wixstatic.com/ugd/b629ee_60de6cc3e362437794857-fa52c2197e2.p
10. Olah D. Neoliberalism as a Political Programme and Elements of its Implementation. A Narrative in Theoretical History. Public Finance Quarterly. 2018. Vol. 63 (1). P. 96—112. URL: https://www.penzugyiszemle.hu/upload/pdf/penzugyi_szemle_angol/volume_63_2018_1/A_-OlahDaniel_2018_1.pdf
11. Heise A. Pluralism in economics: Inquiries into a Daedalean concept. ZOISS Discussion Paper. Universitat Hamburg, Zentrum fur Okonomische und Soziologische Studien (ZOISS). Hamburg. 2016. Vol. 51. 32 p. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/141825/1/86040-1677.pdf>

12. Wright J. Pluralism and social epistemology in economics (Doctoral thesis). 2019. 157 p. URL: <https://doi.org/10.17863/CAM.37650>

13. Уманців Ю. Економічна теорія у новітньому методологічному дискурсі. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2019. № 2. С. 51—63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2019_2_5

14. Matouskova E. The Position of Heterodox Economics in Economic Science. Public Finance Quarterly. 2021. Vol. 2 (1). P. 275—290. DOI: https://doi.org/10.35551/PFQ_2021_2_6

15. Fine B. Economics and Interdisciplinarity: One Step Forward, N Steps Back? Revista Critica de Ciencias Sociais. 2019. Vol. 119 (Setembro). P. 131—148. DOI: <https://doi.org/10.4000/rccs.9230>

16. Romer P. The Trouble With Macroeconomics. New York University. 2016. 25 p. URL: <https://paulromer.net/the-trouble-with-macro/WP-Trouble.pdf>

17. Hodgson G. M. What is the Essence of Institutional Economics? Journal of Economic Issues. 2000. Vol. 34 (2). P. 317—329. DOI: <https://doi.org/10.1080/00213624.2000.11506269>

18. Lavoie M. Post-Keynesian Economics: New Foundations. Edward Elgar Publishing Ltd. 2014. 688 p. URL: <https://www.elgaronline.com/view/9781847-204837.xml>

19. Davis J. B. The turn in economics: neoclassical dominance to mainstream pluralism? Journal of Institutional Economics. 2006. Vol. 2(1). P. 1—20. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1744137405000263>

20. Tae-Hee J. & Todorova Z. Social Provisioning Process: A Heterodox View of the Economy. The Routledge Handbook of Heterodox Economics: Theorizing, Analyzing, and Transforming Capitalism. Chapter 2. London: Routledge. 2017. P. 29—40. DOI: <https://doi.org/10.4324/978131570-7587.ch2>

21. Шпикуляк О.Г., Малік М.Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. Економіка АПК. 2019. № 6. С. 73—82. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201906073>

22. Williamson O. E. Behavioral Assumptions. In: O.E. Williamson. The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Markets, Relational Contracting. N.Y.: The Free Press. 1985. P. 44—52.

23. Thaler R.H. & Sunstein C.R. Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness. Yale University Press. 2008. 293 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/235413094_NUDGE_Improving_Decisions_About_Health_Wealth_and_Happiness

24. Кваша О.В. Основні положення та гіпотези поведінкових фінансів. Економіка та держава. 2020. № 5. С. 225—231. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.5.225>

25. Ariely D. Predictably Irrational, Revised and Expanded Edition: The Hidden Forces That Shape Our Decisions. New York: HarperCollins Publishers. 2010. 384 p. URL: <http://radio.shabanali.com/predictable.pdf>

26. В Україні за останні десять років докторські дисертації захистили понад 4,7 тисячі жінок. Укрінформ. 11.02.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3188986-v-ukraini-za-ostanni-desat-rokiv-doktorski-disertacii-zahistili-ponad-47-tisac-zinok.html> (дата звернення: 20.07.2021).

27. Талер Р. Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення / Пер. з англ. С. Крикуненко. К.: Наш формат, 2018. 464 с.

28. Hodgson G. M. Evolutionary and Institutional Economics as the New Mainstream? Evolutionary and Institutional Economics Review. 2007. Vol. 4 (1). P. 7—25. URL: <http://www.laisumedu.org/desin/fronteras/Hodgson.pdf>

29. Colander D.C. The Future of Economics: The Appropriately Educated in Pursuit of the Knowable. Cambridge Journal of Economics. 2005. Vol. 29 (6). P. 927—941. DOI: <https://doi.org/10.1093/cje/bei078>

30. Barnes T. Political Economy. The Wiley—Blackwell Encyclopedia of Social Theory. Wiley-Blackwell. 2017. 2864 p. DOI:10.1002/9781118430873.est0276

31. Nesiba R. F. What Do Undergraduates Study in Heterodox Economics Programs? An Examination of the Curricula Structure at 36 Self-identified Programs. On the Horizon. 2012. Vol. 20 (3). P. 182—193. DOI:10.1108/10748-121211256784

32. Онищенко В. Глобальне управління у контексті міжнародної політичної економіки. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2018. № 2 (118). С. 121—136. URL: <http://visnik.knteu-kiev.ua/files/2018/02/12.pdf>

33. Russia Case Progresses. John Harvard's Journal. September-October. 2004. URL: <https://www.harvardmagazine.com/2004/09/russia-case-progresses.html>

34. Russia Case (and Dust) Settle. John Harvard's Journal. 2005. November-December. URL: <https://www.harvardmagazine.com/2005/11/russia-case-and-dust-set.html>

References:

1. Rodionova, L. (2014), "Directions for the development of economic theory at the beginning of the 21st century", Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu, vol. 2, pp. 159—170.

2. Stiglitz, J. E. (2010), Freefall: America, free markets, and the sinking of the world economy, W.W. Norton & Co, New York, USA.

3. Stilwell, F. (2016), "Heterodox economics or political economy?", World Economics Association Newsletter, vol. 6 (1), pp. 2—6.

4. Kvangraven, I. and Alves, C. (2019), "Heterodox economics as a positive project: revisiting the debate", ESRC GPID Research Network, vol. 19, 26 p.

5. KNU named by T. Shevchenko (2017), "III Conference Proceedings of the International Economic Conference "Paradigm shifts in economic theory of XIX century", available at: [http://econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/science/conferences/2017/paradigm/Materiali%202017%20pdf%20\(1\).pdf](http://econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/science/conferences/2017/paradigm/Materiali%202017%20pdf%20(1).pdf) (Accessed 10 July 2021).

6. Heterodox Economics Directory (2021), available at: <http://heterodoxnews.com/hed/study-programs.html> (Accessed 10 July 2021).

7. Akerlof, A. G. and Shiller, R. J. (2009), Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy and Why It Matters for Global Capitalism, Princeton University Press, Princeton, USA.

8. Coase, R.H. (1999), "Interview with Ronald Coase", Newsletter of the International Society for New Institutional Economics, vol. 2(1), Spring, pp. 3—10.

9. Lawson, T. (2017), "What is wrong with modern economics, and why does it stay wrong?", Journal of Australian Political Economy, vol. 80, pp. 26—42.

10. Olah, D. (2018), "Neoliberalism as a Political Programme and Elements of its Implementation. A Narrative in Theoretical History", Public Finance Quarterly, vol. 63 (1), pp. 96—112.

11. Heise, A. (2016), "Pluralism in economics: Inquiries into a Daedalean concept", ZOISS Discussion Paper, Universitat Hamburg, Zentrum fur Oekonomische und Soziologische Studien (ZOSS), Hamburg, vol. 51.

12. Wright, J. (2019), "Pluralism and social epistemology in economics", Ph.D. Thesis, Public Economy, University of Cambridge, Cambridge, UK.

13. Umantsiv, Iu. (2019), "Economic theory in the new methodological discussion", Visnyk Kyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu, vol. 2, pp. 51—63.

14. Matouskova, E. (2021), "The Position of Heterodokh Etsonomits in Etsonomits Stsientse", Publits Finantse Kuarterly, vol. 2 (1), pp. 275—290.

15. Fine, B. (2019), "Economics and Interdisciplinarity: One Step Forward, N Steps Back?", Revista Critica de Ciencias Sociais, vol. 119 (Setembro), pp. 131—148.

16. Romer, P. (2016), The Trouble With Macroeconomics, New York University, New York, USA.

17. Hodgson, G. M. (2000), "What is the Essence of Institutional Economics?", Journal of Economic Issues, vol. 34 (2), pp. 317—329.

18. Lavoie, M. (2014), Post-Keynesian Economics: New Foundations, Edward Elgar Publishing Ltd, Cheltenham, UK.

19. Davis, J. B. (2006), "The turn in economics: neoclassical dominance to mainstream pluralism?", Journal of Institutional Economics, vol. 2 (1), pp. 1—20.

20. Tae-Hee J. and Todorova Z. (2017), "Social Provisioning Process: A Heterodox View of the Economy", The Routledge Handbook of Heterodox Economics: Theorizing, Analyzing, and Transforming Capitalism. Chapter 2. Routledge, London, UK, pp. 29—40.

21. Shpykuliak, O. H. and Malik, M. Y. (2019), "Institutional analysis of entrepreneurship development in the agrarian sector of economy: methodical aspect", Ekonomika APK, vol. 6, pp. 73—82.

22. Williamson, O. E. (1985), "Behavioral Assumptions", In: O. E. Williamson. The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Markets, Relational Contracting, The Free Press, N.Y, USA, pp. 44—52.

23. Thaler, R. H. and Sunstein, C. R. (2008), Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness, Yale University Press, New Haven, USA.

24. Kvasha, O. V. (2020), "Basic assumptions and hypotheses of behavioral finance", Ekonomika ta derzhava, vol. 5, pp. 225—231.

25. Ariely, D. (2010), Predictably Irrational, Revised and Expanded Edition: The Hidden Forces That Shape Our Decisions, HarperCollins Publishers, New York, USA.

26. The site of Ukrainian multimedia platform for broadcasting "Ukrinform" (2021), "In Ukraine, over 4.7 thousand women have defended their doctoral dissertations in the last ten years", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3188986-v-ukraini-za-ostanni-desat-rokiv-doktorski-disertacii-zahistili-ponad-47-tisac-zinok.html> (Accessed 20 July 2021).

27. Taler, R. (2018), Povedinkova ekonomika. Yak emotsii vplyvaiut' na ekonomichni rishennia [Behavioral economics. How emotions affect economic decisions], Nash format, Kyiv, Ukraine.

28. Hodgson, G. M. (2007), "Evolutionary and Institutional Economics as the New Mainstream?", Evolutionary and Institutional Economics Review, vol. 4 (1), pp. 7—25.

29. Colander, D. C. (2005), "The Future of Economics: The Appropriately Educated in Pursuit of the Knowable", Cambridge Journal of Economics, vol. 29 (6), pp. 927—941.

30. Barnes, T. (2017), "Political Economy", The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social Theory, Wiley-Blackwell, Hoboken, USA.

31. Nesiba, R. F. (2012), "What Do Undergraduates Study in Heterodox Economics Programs? An Examination of the Curricula Structure at 36 Self-identified Programs", On the Horizon, vol. 20 (3), pp. 182—193.

32. Onyschenko, V. (2018), "Global governance in the context of international political economy", Visnyk Kyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu, vol. 2 (118), pp. 121—136.

33. The site of Harvard magazine (2004), "Russia Case Progresses", John Harvard's Journal, September-October, available at: <https://www.harvardmagazine.com/2004/09/russia-case-progresses.html> (Accessed 20 July 2021).

34. The site of Harvard magazine (2005), "Russia Case (and Dust) Settle", John Harvard's Journal, November-December, available at: <https://www.harvardmagazine.com/2005/11/russia-case-and-dust-set.html> (Accessed 20 July 2021).

Стаття надійшла до редакції 30.07.2021 р.